

Галіна Канцавая (Брэст)

ДЫЯЛЕКТНАЕ СЛОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПАЗНАННЯ СВЕТУ І ЧАЛАВЕКА

Дыялектныя словы цікавяць пісьменнікаў як знак нацыянальнай культуры. Яны асэнсоўваюцца імі як спосаб прыўнясення ў тэкст элементаў нацыянальнай культуры. У творах У. Глушакова шмат слоў, якія пісьменнік выкарыстоўвае для стварэння мясцовага каларыту, для моўнай характарыстыкі герояў, а таксама ў якасці эмацыянальна-стылістычнага сродку. Кожнае дыялектнае слова абумоўлена спецыфікай светаўспрымання, духоўнага жыцця, побыту людзей роднага пісьменніку Давыд-Гарадка.

Уводзячы дыялектныя словы ў свае мастацкія тэксты, У. Глушакоў разумеў, што яны (дыялектызмы) павінны быць зразумелыя чытачам яго твораў. Якія ж спосабы ўвядзення дыялектызмаў найбольш характэрныя для мовы У. Глушакова?

Пісьменнік часта тлумачыць дыялектныя словы (а яны часта выдзелены двукоссем) у самім тэксце: *У хатах збіраюцца на «вясну» (сезон продажу насення кветак) [1, с. 19]; На «нізале» (нітцы з двума цвікамі на канцах) боўталася дзесятка паўтара плотак, акунькоў [1, с. 52]; Тут упершыню ўбачыла «шалашы» – разборныя дашчатыя баракі для сямейных урачыстасцей [1, с. 235]; Мы і біткам рады (гэта дзядзька Самсон, уранку выйшаўшы да Жалезнага Слупа з «вашчанкай» – налітым вадкім воскам яйкам, для чаго яно спярша прабіваецца цвічком або іголкай і яго змесіва высмоктваецца, напіхаў кішэні каляровымі біткамі і... падзяліўся здабычай з бабуляй)...* [1, с. 403]; *У Кузні куецца скрэпа – гнутыя жалезныя скобы...* [1, с. 408–409]; *Абнаўляюць этыкеткі (кардонкі з намаляванымі алеем кветкамі)...* [1, с. 19]; *...мы з Віцькам ... яшчэ басанож гойсалі на мурожным выгане ўздоўж ракі – гулялі ў футбол ці ў опуку, як тады дарослыя называлі літы гумовы мяч (ад удару па пругкай гуме сінелі пальцы на нагах!)...* [1, с. 370]; *Да наступнага сезона сабраў цесць маладым «ношкі» – мяшкі насення пад завязку [1, с. 99]; Выснову і днішча сцягваюць затым і мацуюць вытрыманымі ў дубовым настоі, насычанымі вадкай смалой і гнутымі на агні папярэчынамі – какорамі [1, с. 408]; ... але ж не да рыбы, калі не нарыхтаваны лазовыя дровы, што зімой самі пяюць у грубцы, не выкашаны ці не зжаты ў прыбярэжным хмызняку **віш** – сухая перастаялая трава ў рост чалавека...* [1, с. 409].

У некаторых выпадках зразумець значэнне дыялектнага слова дапамагае кантэкст: ... як і стагоддзі назад, плывуць па Горыню прасмоленыя «дубы»... [1, с. 373]; *І вось «дуб», загрузаны, як кажучь, з шапкай і прытоплены да самых краёў баартоў ...плаўна вырульвае з чаротавых лабірынтаў Царкоўнага на прадуваемы ветрам рачны абсяг* [1, с. 225]; *Тут усё, як раней: дзесятак дубоў, што прышвартаваліся ржавымі ланцугамі да Чорных, парослых гэтым жа чорным шорсткім мохам карэнішчаў верб...* [1, с. 211]; ... а мы з Міхайлавічам, прыхапіўшы снасці і прынаду, падаліся да прызначанага «дуба», які мякка пагойдваўся на плыні ў прыцемку старых вербаў [1, с. 213]. Тут дуб 'лодка'. У наступным сказе пісьменнік выкарыстоўвае дыялектызм *снегуры 'канькі'*: *Гэта ... калі наша Гарынь закуецца гладкім слюдзяным лёдам і па ёй да вялікага снегу можна ... катацца на самаробных драўляных «снегурах»...* [1, с. 3].

Спынімся на іншых дыялектных словах, якія дапамагаюць пісьменніку перадаць мясцовы каларыт:

Ютрань 'ранішняя служба': «Господзь, глядзіць сірлоту», – прыгаворваюць бабулькі ў чорным, ідучы да ютрані і ўбачыўшы цуд [1, с. 29].

Мішугін 'муж роднай сястры': – Э-э-э, мішугін! Такой жонкі, як наша сястра, у Амерыцы даражэй не знойдзеш... [1, с. 41].

Копальнікі 'людзі, у асноўным жанчыны, якіх наймалі вясной капаць грады': Кожную вясну бабулька Наталка прапаноўвала ўзяць пару чалавек «копальнікаў» [1, с. 53].

Вулачкі 'канаўкі на паверхні глебы': Нам з бабуляй маці давярае толькі капаць «вулачкі» пад бульбу паміж радамі маладых, кволых яблынек [1, с. 53].

Глюкоза 'вада з цукрам': Прагна выпіўшы конаўку «глюкозы», ён войкае, робіць з палёгкай глыбокі ўдых на поўныя грудзі [1, с. 60].

Страла 'маторная лодка': «Страла» дала такую хвалю, што вада захліснула не толькі вокны нашага дома... [1, с. 84].

Кіцала 'класікі': Спачатку гуляем у дзявочую гульню – класікі, ці, панаашаму, кіцала [1, с. 87].

Плешнік 'мяккая балотная шырокасцябловая трава, якой высцілалі двор на Сёмуху': Брудныя, з парэзанымі і падрапанымі нагамі і рукамі цягнем цяжкія, мокрыя снапы плешніку да двароў [1, с. 95]; *Духмяна пахне раскіданы па двары і хатах плешнік...* [1, с. 96].

Жалезнякі 'рыдлёўкі': Бабы капаюць вясной грады, ламаюць дорагакаштуючыя жалезнякі... [1, с. 120].

Дзынкала: Што гэта за штука? Да аконнай рамы падвешваецца шрубок ці невялікая бульбіна. Нітка з катушкі змотваецца ў глыбіню чорных калод, за чый-небудзь плот [1, с. 120].

Ровар 'веласіпед': Убачыўшы суседа з роварам і бацьку, ... маці адразу западозрыла нешта нядобрае... [1, с. 201].

Драндулет 'веласіпед': ... я хуценька вяртаюся за ёю (сумкаю) пад вербы, дзе будуць начаваць нашы драндулеты... [1, с. 212].

Пантопель 'шлёпанец': Калі крыху ачуняў і разляпіў вейкі, убачыў над сабой таго прыкамандзіраванага незнаёнца ў мокрых штанах і ў адным пантоплі, зразумеў, што адбылося [1, с. 206].

Дацца 'пабегчы': Прытрымліваючы штаны, што набрынялі сокам спрэсаванай у камякі шаўкоўніцы ў кішэнях і пацяжэлі, я даўся ўздоўж векавых дуплістых вербаў... [1, с. 207].

Плюшка 'кашуля з плюшу': Наперадзе паказаліся альшанскія гандляркі чарніцамі ў зялёных андарках, што ўнізе былі аблямаваны аранжавымі каруначкамі, у пунсовых плюшках і хустах... [1, с. 207].

Маладайка 'маладзіца': – Вельмо ж парыць, жоночкі? – не то выказала агульную думку, не то паскардзілася спадарожніцам чарнявая маладайка.... [1, с. 208].

Хортка 'вароты': Упэўнена накіравалася да хорткі [1, с. 228]; Толькі залітыя цэментам дарожкі ад хорткі да ганка, ды ў іншых – дарожка да гаража [1, с. 234]; Хортка ліхаманкава трэслася ад грукату рукамі і нагамі, бразганне клямкі перамяжоўвалася з густой п'янай лаянкай [1, с. 360].

Сесея 'пара продажу насення': – На «сесею» падаліся! Лыжачкай насенне мераць – не жалезняком во мантуліць [1, с. 261].

Затухаць 'перастаць гаварыць; замоўкнуць': Назаўтра, пасля п'янага куражу і эпілепсічнага прыпадку, бацька ненадоўга «затухаў», ні з кім не размаўляў... [1, с. 151].

Лёды 'марожанае': І сёння памятаюць брукаванкі Кракава і Беластока, Любліна і Варшавы адмыслова аздобленыя драўлянай разьбой вазкі гарадчукоў-марожанічыкаў з іх напеўнымі галасамі: «Лёды! Л-лёд-ы! Па-адхадзі...» [1, с. 407].

Шкап 'шафа': – Ольпенцы ... купілі ў Пінску люстрыны шкап ... і згрузілі посярод двору [1, с. 335]; На ту бяду бугай з одрыны выйшоў на свет, ну і зацікавіўся лакаваным шкапам [1, с. 335].

«Аматарамі» ў Гарадку называлі пенсіянераў ды інвалідаў, людзей непрацаздольных: У гэтых, у «аматараў», як называюць іх у Гарадку, мяшэчкі невялікія – толькі з сабою ўзяць [1, с. 19].

Значэнні словаўтваральных дыялектызмаў нам зразумелы і без дапамогі аўтара: *Нямашака часу песні разводзіць...* [1, с. 377]; *Маці тым часам паставіла ў печ смажыцца вялікую патэльную самаціны* [1, с. 385]; *Цяперака вясной не рыпнешся з хаты* [1, с. 391]; *...рыхтык бацько, і до работы не ляношчы...* [1, с. 410]; *А Пілё Пранцаваты, васьмідзесяцігадовы стары паштар, нават рожу скрывіў ёй услед* [1, с. 31]; *Я ляпіць горбатого не ўмею – кажу, як ёсцака* [1, с. 343].

Не ўзнікае праблем і з разуменнем акцэнталагічных дыялектызмаў: *...птушанят рósціць трэба* [1, с. 377]; *Да яшчэ, холера, спраўней за любую молодзіцу распрóдае!* [1, с. 337].

Элементы фанетыкі і марфалогіі, якія ўзмацняюць дыялектную афарбаванасць мовы, праблем з семантычнай ідэнтыфікацыяй не ствараюць: *Я тобі буду даваць на кіно грошы... Калі захочэш?* [1, с. 93]; *Собраў Бог на зямлі ўсіх жабоў, вужоў ды гадзюк у мяшок і клічэ до сябе Антона* [1, с. 53]; *Ето не сябры, сынок, якія выстаўляюць цеб'я на посмешышчэ, глумяцца над твоей бацькоўшчыной... Але ты мацэру свою даўно не слухаеш...* [1, с. 243]; *Сам выплуў до чоўна* [1, с. 385].

Дыялектнае слова, якое арганічна ўвайшло ў мастацкую мову, абслугоўвае тры найважнейшыя складнікі жыцця людзей: прыналежнасць да пэўнай мясцовасці; вобраз жыцця, у большасці працоўны, з адпаведнымі назвамі прадметаў побыту, прылад працы, прыродных з'яў і г.д.; асаблівае светаўспрыманне, сфарміраванае стагоддзямі і якое перадаецца з пакалення ў пакаленне сродкамі жывой народнай мовы.

Дыялектная лексіка, ужытая У. Глушаковым, адрозніваецца асаблівай выразнасцю ўнутранай формы, што садзейнічае ўзмацненню яе экспрэсіўна-стылістычнай афарбаванасці. Удала ўпісаныя ў мастацкі тэкст дыялектныя словы дапамагаюць не толькі перадаць пазнае, але і запрасіць нас да пазнання ўсяго, чым не скупіцца падзяліцца з намі пісьменнік, які цудоўна разумее, што мастацкі тэкст – гэта мяккае навучанне, пры якім непаўната тлумачэнняў не толькі магчымая, але і заканамерная.

Прысутнасць дыялектнай лексікі ў мастацкім тэксце, садзейнічаючы невычарпальнасці яго сэнсавага патэнцыялу, дапамагае аўтару падняць аб'ём культурнага тэзаўруса чытача і забяспечыць ступень супадзення з культурным тэзаўрусам самога пісьменніка.

Мастацкі тэкст узнаўляе рысы нацыянальнай культуры, захоўваючы і перадаючы адпаведныя культурныя веды. Героі пісьменніка ўмеюць і думаць, і гаварыць па-свойму, а аўтарскі голас ведае, як ім не перашкаджаць.

Літаратура

1. Глушакоў, У. Расплата : Сямейная хроніка /У. Глушакоў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1993. – 414 с.

Репозиторий БРГУ